

Posudek disertační práce Olgy Navrátilové „Stát a náboženství v Hegelově právní filosofii“

Olga Navrátilová ve své disertační práci zkoumá vztah moderního sekulárního státu a náboženství. Klade si otázku, co je zdrojem legitimacy moderního sekulárního státu, jenž se vyznačuje náboženskou pluralitou. Je přitom patrné, že její zkoumání je vedeno jak historickým, tak systematickým zájmem. Soustředí se na to, jak na uvedenou otázku odpovídá Hegel ve své právní filosofii stejně jako ve filosofii náboženství. Táže se, jakou roli hraje náboženství v Hegelově koncepci státu a jak Hegel řeší rozpor, jež existuje mezi státem a náboženstvím. V neposlední řadě se ptá, zda Hegelovo řešení může být inspirativní i dnes. Ústřední tezí práce je tvrzení, že moderní sekulární stát není u Hegela v rozporu s náboženstvím. Stát má za svůj základ či „podloží“ náboženství, které je „zdrojem jeho legitimacy“ (s. 2).¹ Úcta k zákonům, uznání platnosti právních norem, podřízení se státní moci a uznání oprávněnosti existence státu apod. tak v autorčině interpretaci neodmyslitelně souvisí s náboženským přesvědčením jeho občanů.

Práce je rozdělena do šesti kapitol: V úvodní kapitole autorka představuje hlavní tezi práce a mapuje odlišné přístupy k tématu v sekundární literatuře. Ve druhé kapitole se zaměřuje na představení dvou pozic v otázce vztahu státu a náboženství, jež zastával Thomas Hobbes a John Locke. Vyložení těchto pozic má posloužit k odstínění Hegelova stanoviska, které je představeno ve třetí a čtvrté kapitole. Obě kapitoly v celkové argumentaci plní mj. propedeutickou funkci, jelikož uvádějí do Hegelovy politické a náboženské filosofie, aniž by tím ovšem mizel ze zřetele hlavní cíl: objasnit vztah státu a náboženství. K tomuto bodu autorka přistupuje v páté kapitole. Šestá, závěrečná kapitola poukazuje na některé důsledky a širší souvislosti Hegelova stanoviska.

Vzhledem k načrtnuté struktuře považuji za účelné, že autorka vychází ze srovnání Hegelova řešení problému vztahu státu a náboženství s návrhy, které předkládají dva zastánci smluvní teorie. Z tohoto srovnání autorce vyplynulo, že všichni tři myslitelé na obecné rovině sdílejí přesvědčení, že zdroj legitimacy státu a závaznosti jeho zákonů úzce souvisí s povahou člověka a že je současně možné k tomuto zdroji dospět na základě rozumové úvahy. Odlišují se však v tom, jakou funkci připisují státu (a náboženství). Autorka ukazuje, že u Hobbese či Lockea plní stát spíše instrumentální funkci. Stát je vůči individuím vnější podmínkou pro uskutečňování jejich záměrů, jež je prvotně vedeno snahou o sebezáchovu. Naproti tomu v Hegelově perspektivě je stát účelem sám o sobě, protože pouze v něm se člověk může uskutečňovat jako svobodná bytost (s. 197). Přestože se Hobbes v mnohém shoduje s Lockem, liší se od něj v posouzení vztahu státu a náboženství. Zatímco pro Hobbese existuje rozpor mezi státem a náboženstvím, který lze řešit jen ve prospěch státu, jehož autoritě a moci se náboženství musí podřídít (což má za následek jak sekularizaci státu, tak náboženství) (s. 62), domnívá se Locke, že náboženství a stát se vzájemně doplňují a že jsou svébytnými oblastmi, kdy jedna je polem, na němž stát může uplatňovat svoji autoritu a moc, a naopak druhá představuje sféru individuálního smýšlení (toto rozdělení fakticky otevírá prostor pro náboženskou toleranci a odluku státu od církve).

Hegel oproti svým předchůdcům nachází smíření rozporu mezi státem a náboženstvím v nalezení jejich společného kořene – tím je vědomí svobody, nikoli úsilí o sebezáchovu. K pochopení povahy státu a povahy náboženství je tudíž nezbytné vzít v potaz

---

¹ Je-li u Hegela řeč o „náboženství“ v kontextu úvah o moderním sekulárním státě, má tím na mysli křesťanství.

pojmem svobody, jenž u Hegela úzce souvisí s pojmem ducha. Stručně řečeno, být duchem záleží jak ve schopnosti sebeuvědomění, tak sebeurčování. Duch sobě samému propůjčuje obsah či dokonce celou sféru objektivitu, v níž a skrze níž pak může nahlédnout sebe sama. V souladu s tímto výkladem pojmu ducha lze svobodu připisovat těm bytostem, které v jiném jsou u sebe sama. Ze strany těchto bytostí to podle autorky vyžaduje kultivaci či rozvinutí „schopnosti sebepopření a sebepřekročení“ (s. 66). V Hegelově pojetí je to právě stát, který ztělesňuje tuto objektivní sféru v podobě normativní struktury institucí, zákonů a jednání, která je označena jako „mrvnost“ (Sittlichkeit). Jejím základem či „podkladem“ je ona schopnost člověka odhlédnout od své zvláštnosti a překročit ji směrem k obecnosti. Tato schopnost je kultivována a rozvíjena především v náboženství, jež je vztahem konečného vědomí k nekonečnému Bohu. Potud je náboženství základem moderního sekulárního státu: jako občan státu se totiž rovněž vzdávám své zvláštnosti ve prospěch své obecnosti, kterou je stát jako projev obecné vůle a nikoli jen kolektivity mnoha individuálních vůlí.

Jaké je Hegelovo řešení problému vztahu náboženství a státu? Podle autorky Hegelovo řešení spočívá v dělbě práce mezi oběma útvary či projevy svobody. Ostatně v tom se jeho řešení blíží Lockovu. Zatímco doménou náboženství je oblast niternosti (smýšlení a svědomí), oborem působnosti státu je oblast vnějškovosti. Podle toho náboženství nemá mít přímý politický vliv a nemá na něj ani aspirovat; je ovšem s to působit na smýšlení občanů. Potud lze o něm hovořit jako o zdroji, z něhož čerpá svoji legitimitu moderní sekulární stát. Kromě „pozitivity“ či „vnějškovosti“, s níž zákony a instituce vůči občanům vystupují, se s nimi občasně také musejí vnitřně identifikovat a akceptovat je. V okamžiku, kdy se tak neděje, nejsou normativní očekávání občanů naplněna a může docházet k sociálním revolucím, které Hegel vykládá v termínech „boje o uznání“. Podle autorky lze tvrdit, že za předpokladu rozdělení kompetencí, může náboženství v moderním státě plni integrující úlohu; naopak desintegrující funkci by náboženství mělo tehdy, kdyby konkurovalo autoritě a moci státu.

Souhrnně je třeba říci, že Olga Navrátilová prokázala orientaci v základních interpretačních přístupech v jinak téměř nepřehlédnutelné sekundární literatuře. Zároveň osvědčila solidní znalost Hegelových textů – a to včetně zápisků z přednášek, které pocházejí z pera jeho posluchačů. Dále je třeba ocenit, že se jí podařilo nalézt takový interpretační přístup, který ji umožnil tlumočit složité myšlenky srozumitelně a přesvědčivě, aniž by docházelo k jejich zjednodušení či zkreslení.

Přesto si dovoluji připojit tři drobné připomínky:

- (1) Ačkoli jednou z ambic práce je ukázat inspirativnost Hegelovy pozice v rámci současných diskuzí o sekularismu, vyrovnává se autorka – až na malé výjimky (viz Böckenförde, Taylor) – se sekundární literaturou týkající se Hegela, nikoli s primární literaturou ohledně sekularismu.
- (2) Hlavní teze autorky, jak bylo uvedeno, spočívá v tvrzení, že náboženství potažmo křesťanství stojí v základu moderního sekulárního státu. Na základě svých rozborů však dochází ke zjištění, že náboženství i stát mají u Hegela svůj původ či zdroj ve svobodě (s. 132). Hegelovi lze zajisté přiřknout posledně zmiňované přesvědčení. Je však otázkou, nakolik mu lze jednoznačně přiřknout ono první tvrzení. V Základech filosofie práva v poznámce k §270, kde pojednává o vztahu náboženství a státu, Hegel mluví obezřetně o kritickém vyrovnání se s názorem, že náboženství je základem moderního státu. Během svého výkladu mu propůjčuje nový smysl, který zcela podkopává či převrací jeho původní vyznění. Jak ukázal Walter Jaeschke (po mém soudu přesvědčivě): Teze, že stát i náboženství se zakládají ve vědomí svobody, může

implikovat tezi, že náboženství je základem moderního státu jen za předpokladu, že tuto tezi interpretujeme následovně: náboženství (křesťanství, protestantismus) nás dovádí k náhledu, že jakýkoli požadavek založit stát na náboženství je v podmínkách moderního světa scestný. Jen tak může být Hegel považován za proponenta sekularismu a náboženského pluralismu.²

- (3) Zdá se, že naznačeným směrem v některých partiích ukazuje také autorčina vlastní interpretace, a to když např. říká: „Pro Hegela to [...] nemůže být náboženství samotné, nýbrž náboženství, které se překračuje do filosofie, na němž stojí moderní sekulární stát.“ Toto překročení náboženství do filosofie, které Hegel shrnuje v požadavku, aby náboženství hledalo únik či útočiště před osvícenskou kritikou v pojmu, autorka interpretuje jako uchování substanciálních obsahů náboženství/křesťanství v diskursivní formě filosofie. Odtud vyvozuje, že co do obsahu je filosofie odkázána na náboženství a jiné kulturní obsahy (čemuž nasvědčuje Hegelův výrok o sově vylétající za soumraku). Je ovšem otázkou, zda filosofie a náboženství jako dva odlišné kulturní fenomény nejsou u Hegela odkázány na společný obsah (tím je duch, vědomí svobody), jemuž je nejpříměřenější diskursivní a nikoli reprezentativní forma. Jak náboženství, tak filosofie artikulují, jakým způsobem člověk rozumí sobě samému, a potud po mém soudu nelze tak docela tvrdit, že filosofie přebírá obsah, který je výsadně náboženského charakteru, a propůjčuje mu pouze novou formu.

V souvislosti s těmito připomínkami navrhuji, aby se obhajoba zaměřila na tyto otázky:

- I. Hegel je toho názoru, že svoboda je bytnost člověka jako člověka, a proto se také manifestuje v rozličných projevech lidského ducha, mezi něž vedle náboženství patří také umění nebo věda. Jak by bylo lze zdůvodnit, že jeden útvar by měl privilegován před ostatními, jsou-li všechny projevem svobody?
- II. S tím souvisí druhá otázka, zda u Hegela není důraz na svobodu, spíše nežli na náboženství jako vztah vědomí k Bohu, tím, co vlastně otevírá prostor pro smíření rozporu mezi státem a náboženstvím (a co umožňuje náboženskou pluralitu). Zdá se totiž, že pro Hegela různá náboženství a různé konfese představují různé podoby, v nichž člověk artikuluje svoje sebeporozumění, se kterými se stále ještě lidé identifikují a která mají spolu s nenáboženskými životními formami svoje místo v moderním sekulárním státě.

Na závěr chci podtrhnout vysokou kvalitu práce Olgy Navrátilové, která rovněž splňuje všechny náležitosti kladené na tento typ kvalifikačních prací. Proto ji jednoznačně doporučuji k obhajobě.

Ivan Landa

(v Praze, dne 29. dubna 2014)

---

² Walter Jaeschke říká: „Stát, který je založen na křesťansko-protestantském principu, je právě takový stát, který se neomezuje na jedno specifické náboženství či dokonce konfesi.“ Viz Jaeschke, W.: Religion und Staat, in: Drüe, H. et al. (Hrsg.): *Hegels Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften (1830)*, Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 2000, s. 465.